

CASTELLS I LÍNIES DE RECONQUESTA *

ALBERT BENET I CLARÀ

LA BATALLA DE LES CIUTATS

De la conquesta de Narbona a la de Barcelona

Després de la conquesta de l'antiga província visigoda de la Septimània, els musulmans es van enfrontar amb els francs. Inicialment tingueren un cert èxit, però aviat començaren les derrotes, alguna de molt greu, com la de Poitiers l'any 732, i si bé no tingué la importància que se li ha volgut donar, sí que marcà el decliu de les expedicions victorioses més enllà de les terres de l'antic reialme visigot, encara que se'n produïren algunes de més devastadores a la zona del Roine.

Fou el rei Pipí qui llançà la primera contraofensiva per expulsar els musulmans lluny de les seves fronteres, tot endinsant-se en territoris de l'antiga Septimània, que mai no els havien pertanyut. Primerament l'any 752 s'emparà de les ciutats de Nimes, Magalona, Agda i Besiers, lliurades pels respectius comtes visigots, però no es pogué fer el mateix amb la ciutat de Narbona, la qual no es rendí fins l'any 759, després d'un llarg setge. Amb la caiguda de Narbona, els sarraïns degueren abandonar la ciutat de Carcassona, ja que la seva defensa resultava gairebé impossible, per això cap crònica esmenta l'ocupació d'aquesta ciutat. Així després de la caiguda de Narbona la frontera entre

* Abans d'aquest treball caldria publicar el del Sr. Xavier Barral, però no ha arribat encara el seu text definitiu.

els francs i els musulmans quedà establerta pels Pirineus.¹ Aquesta fou la primera línia de frontera entre cristians i musulmans en terres catalanes.

Després d'uns anys d'inactivitat a la frontera sarraïna, l'any 778 Carlemany va voler aprofitar l'oferiment que li feia el valí de Saragossa de lliurar-li la ciutat, juntament amb la de Barcelona, la qual cosa li permetria traslladar la frontera dels Pirineus a la vall de l'Ebre d'un sol cop. Així, a la caiguda de Narbona que s'havia traslladat la frontera als Pirineus, es pensava que l'ocupació d'ambdues ciutats arrossegaria el rerapaís i l'avantpaís amb d'altres ciutats més petites. Però el projecte fracassà, i no s'obtingué cap guany territorial, només una gran quantitat de cristians procedents de la vall de l'Ebre van haver de refugiar-se en territori franc, per temor a les represàlies que seguiren a la campanya que l'any 781 l'emir Abd al-Rahman I va endegar a la vall de l'Ebre a fi de reduir els insubmissos i col·laboradors amb l'enemic.²

Aquest fracàs motivà que el monarques francs deixessin de banda la política dels grans passos, per l'ocupació de zones més petites, ja fossin valls pirinenques o ciutats emmurallades. Sobre el pas de les valls pirinenques a domini franc no es té informació concreta del moment en què es produí. Únicament unes notes analístiques permeten conèixer el pas a domini franc de la ciutat de Girona, quan l'any 785 els gironins lliuraren la ciutat al rei Carles. Al cap de poc temps després els homes de la Cerdanya i l'Urgell degueren fer el mateix que els gironins.³ És de suposar que els pallaresos degueren fer igual amb el comte de Tolosa.

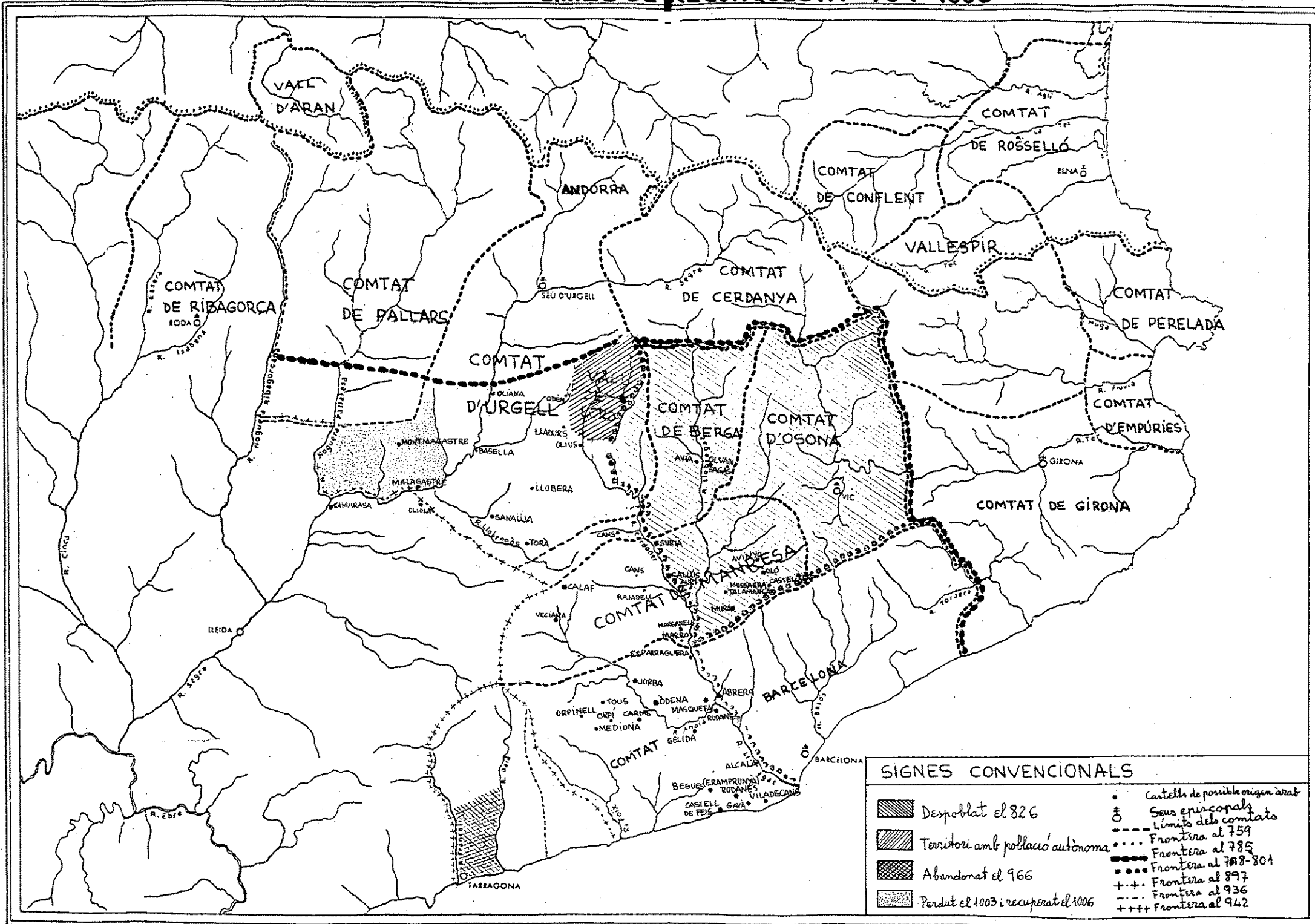
Els límits dels dominis francs quedaren establerts així: a la vall del Segre, segurament fins al congost d'Oliana, mentre que al Noguera Pallaresa el límit s'establí a Talarn, a la Noguera Ribagorçana a la Terreta, més amunt de Montanyana. El domini d'aquests passos permetia controlar fàcilment el trànsit de qualsevol incursió sarraïna, ja que impedir-lo, sempre fou molt difícil. La frontera gironina és més difícil de precisar. Per la zona occidental les serralades de Cavallera, Milany, Collsacabra, Guillerries i Montseny, formen una delimitació geogràfica clara, però a partir del Montseny es fa difícil concretar per on seguia

1. Abadal i de Vinyals, Ramon d': *El domini carolingi a Catalunya*, IEC, Barcelona, 1986, 1a. part, pp. 23-35.

2. Abadal i de Vinyals, Ramon d': *Ibidem*, pp. 39-92.

3. Abadal i de Vinyals, Ramon d': *Ibidem*, pp. 83-84.

LÍNIES DE RECONQUESTA 759-1006

SIGNES CONVENCIONALS

- Despoblats el 826
- Territori amb població autònoma
- Abandonat el 966
- Perdut el 1003 i recuperat el 1006
- Castells de possible origen àrab
- Seus episcopals
- Límits dels comtats
- Frontera al 759
- Frontera al 785
- Frontera al 798-804
- Frontera al 897
- Frontera al 936
- Frontera al 942

la línia fronterera. Una possible ruta seria que passés cap a la serra del Montnegre, i d'aquí al mar, incloent-hi Arenys de Munt, però deixant fora Sant Celoni, la qual cosa concordaria amb els límits del bisbat i del comtat de Girona. Aquesta línia és la més versemblant, no obstant, és molt difícil de disposar d'altres raons de les purament estratègiques, ja que la documentació d'aquests sectors sempre és molt més tardana.

Aquesta línia fronterera aviat s'anà ampliant vers ponent. El primer pas es produí l'any 798, quan en una assemblea celebrada a Tolosa, el rei d'Aquitània, Lluís el Piadós, ordenà la repoblació i fortificació de la ciutat d'Ausona, i els castells de Cardona i Casseres i les altres fortaleses desertes. Aquesta ampliació de la frontera s'encarregà a un comte anomenat Borrell, que segurament era el comte de Cerdanya-Urgell.⁴ La zona repoblada s'incorporà a aquesta comtat i al bisbat d'Urgell, ja que no consta que es creés ni un nou comtat, ni es restaurà l'antic bisbat d'Ausa.

Amb aquesta repoblació la frontera ponentina es traslladà fins a la conca del riu Llobregat-Cardener, fins al congost del Cairat, entre les serralades de Montserrat i de Sant Llorenç de Munt. No sembla que el domini cristià sobrepassés en direcció a ponent, gaire més enllà del llit del riu Llobregat-Cardener. Cardona i Manresa degueren ser les posicions més avançades.⁵ En aquest moment no sembla que el Solsonès quedés englobat per aquesta línia de frontera, no obstant, al menys, una part mantingué un poblament considerable al marge, segurament, dels francs i dels musulmans, segons es desprèn d'informacions posteriors.

La conquesta de la ciutat de Barcelona l'any 801 per l'exèrcit dirigit pel rei Lluís el Piadós completà la línia fronterera del riu Llobregat al mar. La conquesta de la ciutat es produí després d'un llarg i cruent setge, el qual ha estat descrit per dos historiadors francs i els seus relats permeten reconstruir els fets, encara que existeixin algunes contradiccions entre ambdues fonts d'informació.⁶

4. Abadal i de Vinyals, Ramon d': *Ibidem*, p. 89.

5. Benet i Clarà, Albert: *Història de Manresa. Dels orígens al segle XI*, Manresa, 1985, pp. 55-56 i 70. En un document posterior, del 978, s'afirma que Manresa fou atermenada per un comte anomenat Borrell, i per diverses raons no podia ser el comte Borrell contemporani del document, sinó el primer repoblador del Bages.

6. Abadal i de Vinyals, Ramon d': *Ibidem*, pp. 183-203. Transcriu i tradueix els textos d'Ermold el Negre i d'Astrònom, així com altres textos cronístics.

Els intents de conquesta de Tortosa i Osca

La conquesta de la ciutat de Barcelona només era un dels salts que calia fer per traslladar la frontera amb els sarraïns a l'Ebre. Per la costa només restaven les ciutats de Tarragona i de Tortosa. La primera havia perdut la importància que havia tingut en època romano-visigòtica, segurament per haver resultat molt afectada en el moment de la conquesta pels musulmans.⁷ Per l'interior Lleida es trobava en condicions pitjors que Tarragona, i no sembla que existís cap obstacle important fins a Saragossa, però a la cort franca coneixien la dificultat de conquerir la ciutat, per això posaren els ulls a la ciutat d'Osca, situada entre els Pirineus i l'Ebre, molt més fàcil, creien de conquerir.

Foren diversos els intents de conquerir ambdues ciutats, amb certes contradiccions en les dates. Un historiador, l'anomenat Astrònom, cita tres expedicions contra Tortosa, en la darrera, segurament realitzada l'any 809, relata com un exèrcit dirigit per Lluís el Piadós atacà Tortosa i els seus habitants li lliuraren les claus de la ciutat, però no sembla que s'arribés a una ocupació real de la ciutat, per la qual cosa podria tractar-se d'una justificació del biògraf davant d'un tercer fracàs davant de la ciutat de Tortosa, que realment no es conquistà.⁸

Després de la darrera expedició contra Tortosa, se signà la pau entre l'emir al-Hakan i l'emperador Carlemany. Però en aquest moment la ciutat d'Osca es trobava en mans d'un notable rebel a l'autoritat de Còrdova, per la qual cosa l'any següent o l'altre, sense trencar el pacte, el rei Lluís el Piadós pogué enviar un exèrcit contra la ciutat d'Osca, que no produí cap altre resultat que la devastació del territori.⁹

Amb aquests dos fracasos s'estroncava la possibilitat de fer dos salts importants, que haguessin clos l'ocupació de les terres que més tard formarien part del Principat. Caldrien més de tres segles per superar aquests desastres.

Aquest episodi també ha estat estudiat a Salrach, Josep M.: *El procés de formació nacional de Catalunya (segles VIII-IX). 1. El domini carolingi*, Ed. 62, Barcelona, 1978, pp. 14-26.

7. Benet i Clarà, Albert: *El procés d'independència de Catalunya (897-989)*, Institut d'Arqueologia, Història i Ciències Naturals, Sallent, 1988, pp. 43-47.

8. Abadal i Vinyals, Ramon d': *Ibidem*, pp. 206-211. Transcriu i tradueix els textos d'Astrònom. També a Salrach, Josep M.: *Ibidem*, pp. 32-37.

9. Abadal i Vinyals, Ramon d': *Ibidem*, pp. 212-214. Transcriu i tradueix el text d'Astrònom. També a Salrach, Josep M.: *Ibidem*, pp. 38-39.

RESISTÈNCIA I REPLEGAMENT

Els contraatacs sarraïns

Inicialment els emirs cordovesos reaccionaren tard i tímidament al progrés de les tropes franques. La pèrdua de Narbona no sembla que els afectés gaire, ja que no es coneix cap contraatac. Quan Girona passa a domini franc, així com les valls pirinenques, s'enviaren dues o tres expedicions contra els territoris a l'esquerre del Llobregat, una de les quals arribà fins a Narbona. Les contínues revoltes a al-Andalus impidiren recuperar el territori perdut i encara haurien de veure com la Catalunya Central i la ciutat de Barcelona quedaven en poder de l'enemic franc; però pogueren evitar la caiguda de Tortosa i d'Osca. I un cop frenats els exèrcits francs, es reprengueren les expedicions, ara contra Barcelona, com a principal objectiu. Les incursions continuaren de forma intermitent al llarg de tot el segle IX, dependent sovint de la situació interna de l'al-Andalus.¹⁰

La creació de línies defensives cristianes

Tot seguit que es comprovà que no era possible el trasllat de la frontera cap a ponent del Llobregat, es degué completar la xarxa defensiva inicial amb nous castells i guàrdies. Respecte a la del comtat de Barcelona no sembla que els castells fossin abundosos en aquest moment. L'escassetat de documentació del segle IX fa que no es pugui conèixer l'existència d'altre castell que el de Terrassa, el qual, amb tota probabilitat, ha de correspondre a un castell pre-existent. Per tant la defensa es basaria més aviat amb una bona xarxa de guàrdies, encara més difícils de documentar, que controlarien els passos per on pogués penetrar l'enemic. Un cop coneguda la incursió, els habitants del territori fugirien o acudirien a refugiar-se a dins les muralles de Barcelona, que era la base defensiva del comtat.

En canvi per la zona de l'Osona i el Bages se n'està més ben

10. Les notícies sobre les incursions sarraïnes es poden veure en dos treballs de Josep M. Millàs i Vallicrosa titulats: *Textos dels historiadors musulmans referents a la Catalunya Carolíngia*, «Quaderns d'Estudi», 14, Barcelona, 1922, pp. 125-161 i *Textos dels historiadors àrabs referents a la Catalunya carolíngia*, ICE, Barcelona, 1987. Algunes expedicions no són massa clares ni en els objectius ni en els resultats, fins i tot alguna no es fa constar perquè s'esmenta que atacaren terres franques, sense concretar si es tractava de la zona catalana o qualsevol altra part dels Pirineus, que també es considerava terra franca.

informat, car en l'ordre que l'any 798 donà el rei Lluís el Piadós se citen els castells de Cardona i de Casseres, a més de la ciutat d'Ausa, àdhuc es fa constar l'existència d'un seguit de fortaleses desertes que calia posar en condicions de defensa. Durant la revolta que entre els anys 826-827 protagonitzà Aissò contra el domini franc, es confirma l'existència de fortaleses i, a més de la ciutat d'Ausa, es comprova la creació de la ciutat de Roda de Ter, en un indret d'indubtables qualitats estratègiques.¹¹ Sembla, doncs, que aquesta zona estava molt més densament fortificada que no la del comtat de Barcelona, on es confiava molt més amb les muralles de la ciutat de Barcelona, que no pas en una xarxa de fortaleses.

Per la zona de l'antic bisbat d'Urgell no prenem en consideració l'acta de consagració d'Urgell pel fet que la considerem falsa i la relació de parròquies que hi consten com a depenents ha de correspondre a la situació del bisbat a finals de segle X o principis d'XI, amb algunes alteracions a la frontera.¹² Per això hem d'acudir a la poca documentació que es conserva d'aquest bisbat.

Així a la zona del *pagus* de Berga existeix la dificultat sobre la identificació del castell de Casseres, esmentat l'any 798, ja que molt bé podria tractar-se del castell homònim d'Osona, car la importància estratègica del lloc on s'aixecà el castell, després ocupat pel monestir de Sant Pere de Casseres, per on passava una *strata francisca*; decanta la seva ubicació a l'Osona i no al Berguedà.

11. Abadal i de Vinyals, Ramon d': Ibidem, pp. 8, per la repoblació d'Osona i 270-277 per la revolta d'Aissò.

12. Vam arribar a aquesta conclusió a partir de l'elaboració d'un treball, malhauradament inèdit, titulat: *La repoblació de Catalunya. Segles VIII-XII*, gràcies a una beca de l'Obra Social de la Caixa de Barcelona. Aquí dedicàrem un estudi als documents falsos que incidien en el tema estudiat. Després extreguerem la part corresponent a l'acta de consagració de la Seu d'Urgell perquè fos publicada a la revista «Quaderns d'Estudis Medievals», però, malgrat que ja es troba a punt de ser imprès el número 13 d'aquesta revista, amb data del setembre del 1983, pp. 137-143, encara no ha vist la llum. Amb posterioritat vam publicar un extracte d'aquest treball al volum XIII de la *Catalunya Romànica*, corresponent al Solsonès, pp. 23-24. Al mateix temps apareixia un article de Cebrià Baraut titulat: *La data de l'acta de consagració de la catedral carolíngia de la Seu d'Urgell*, «Urgellia», 7, La Seu d'Urgell, 1984-1985, pp. 512-528, en el qual afirma que es tracta d'un document fictici i inventat per la data i els personatges i que fou elaborat entre el 860 i el 900, mentre que nosaltres creiem que es tracta d'un document apòcrif redactat segurament a principis del segle XI i que la llista de parròquies, que és la part que més interessa, correspon a la situació del bisbat de finals de segle X o principis de l'XI, exceptuant les zones fronteres que foren deformades, tot reduint-les, expressament per donar-li un cert arcaïsmes.

Seguit el Llobregat amunt, ja en terme del comtat de Cerdanya s'aixecava el castell de Lillet (833).¹³ En el mateix comtat, però a la vall del riu Segre, sembla que inicialment no hi hagueren gaires castells i guàrdies. En tot cas es podria aixecar un castell en el lloc on després hi hagué el castell de Sant Martí, que podria tractar-se del castell de *Petra Ammunii*, documentat l'any 887, en el qual s'aixecava una església amb un altar dedicat a sant Martí,¹⁴ que serà el nom que se'l coneixerà posteriorment. L'estratègica ubicació d'aquest castell, que domina l'entrada a la Cerdanya remuntant el riu Segre, permet creure que era el lloc idoni per l'erecció d'una fortalesa en temps molt més reculats que l'any 887.

Per la zona del territori d'Urgell no es confirma l'existència del castell d'Oliana i el de Castell-llebre sota domini cristià fins al segle següent. Per tenir una confirmació clara a principis de segle IX, no es troba sinó a partir del congost de Trespunts, on es veu molt clarament com les valls superiors o laterals del riu Segre, com es trobaven defensades per castells, com en els casos dels castells de Tost (815), d'Alins (839), i de Bar (895).¹⁵ En el segle següent aquesta tendència es confirma en altres valls laterals del Segre.

Aquí hi ha el dubte de si els topònims Oliana i Organyà són d'origen àrab com proposa Pere Balaña.¹⁶ Que el d'Oliana ho sigui no crea cap problema, podria ser una fortalesa que controlés la sortida del congost d'Oliana; però en el cas de ser cert

13. Baraut, Cebrià: *Les actes de consagracions d'esglésies de l'antic bisbat d'Urgell (segles IX-XII)*, Societat Cultural Urgellitana, La Seu d'Urgell, 1986, apèndix 1.

14. Abadal i de Vinyals, Ramon d': *El temps i el regiment del comte Guifred el Pilós*, Ed. AUSA, Sabadell, 1989, pp. 125-126. En el resum i la còpia que el pare Ripoll féu d'aquest document el castell s'anomena *Petra Ammunii*, mentre que el document publicat per Abadal diu *Petra Ommunii*. Creiem que cal datar el document com de l'any 887 i no de l'any anterior com fa Abadal seguint a Olzinelles, redactor del resum i de la còpia del document, ja que està datat com de *VI kalendas junii anno II regnante Karulo imperatore*.

15. Baraut, Cebrià: *Els documents, dels segles IX i X, conservats a l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell*, «Urgellia», 2, La Seu d'Urgell, 1979, apèndix 9 (Alins), 39 (Bar), pel castell de Tost; Baraut, Cebrià: *Diplomatari del monestir de Sant Climent de Codinet (segles IX-XI)*, «Subsidia Monastica», 9, Publicacions de l'Abadía de Montserrat, 1982, apèndix 1.

16. Balanya, Pere: *Els noms de lloc de Catalunya*, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1989, pp. 52-53. Aquest treball pateix de panarabisme i ha estat molt contestat en privat per filòlegs no arabistes, mentre que els arabistes, que hem consultat hi posen molts dubtes. Per això utilitzem aquest treball amb moltes reserves, encara que les seves propostes no poden ser rebutjades de pla sense una anàlisi profunda.

el d'Organyà, aleshores s'hauria de remuntar el domini musulmà fins al congost de Trespunts. Contradiu aquest possible origen aràbic el fet que es conservi un document del monestir de Sant Andreu de Trespunts de l'any 867 sobre una donació de béns situats prop d'Organyà, concretament a la vall de Cabó, a la vila Ametlla.¹⁷ Per tant deixem de prendre en consideració l'hipotètic origen aràbic d'Organyà. Així doncs, és possible que la línia defensiva passés per la serra d'Odèn i la del Turp, un cop travessat el riu Segre, continuava per la serra de Rialb i la de Carreu fins arribar a Talarn ja en el comtat de Pallars.

L'organització de la defensa de la vall del Noguera Pallaresa és molt difícil de precisar, ja que la major part de la Conca de Tremp quedà despoblada, sembla que només restà poblat la part superior del marge del Noguera Pallaresa. En aquest sector es troben documentats els castells de Torralla i de Saràs (any 940),¹⁸ sense que formin una estructura defensiva coherent. Per tant, encara que les dates siguin d'entrat el segle X, és més versemblant que els límits de la frontera cristiana s'ubiquessin més aviat a Talarn que no al congost de Terradets. De fet, com es veurà, aquesta línia concorda amb la del riu Noguera Ribagorçana.

La vall del Noguera Ribagorçana és l'única que la documentació permet confirmar una línia concreta de defensa, al mateix temps que es comprova la seva estructura defensiva. La fronterera s'ubicaria a Montanyana, encara que d'aquest castell no se'n tinguin notícies fins a finals de segle X. En canvi la part mitjana del sector de la Terreta es troba molt ben documentada en el segle IX. Així apareixen els castells d'Areny (823), Orrit (826), Miralles (837), Aulet (851) i Sopeira (871).¹⁹ Aquests castells defensaven pràcticament tot el sector. Aquesta densitat de castells podria ser motivada per la proximitat de la ciutat de Lleida, d'on es podien fer incursions molt més sovintejades que no pas a les altres fronteres. Però aquesta apreciació pot ser deguda per l'escassa informació que es disposa per les altres zones frontereres.

17. Baraut, Cebrià: *El monestir de Sant Andreu de Trespunts*, «Studia Monastica», Abadia de Montserrat, XXVI, 1984, doc. 4.

18. Abadal i de Vinyals, Ramon d': *Els comtats de Pallars i Ribagorça*, IEC, Barcelona, 1955, apèndix 17.

19. Abadal i de Vinyals, Ramon d': *Ibidem*, apèndixs 5, 7, 14, 44 i 69.

La creació de línies defensives musulmanes.

La manca total de documentació musulmana, i els pocs casos de documents dels cristians que vivien en terres musulmanes, fa que la reconstrucció de les línies defensives musulmanes, sigui molt més difícil que per les zones cristianes. Per això s'ha d'acudir a les fonts narratives musulmanes, que tampoc proporcionen notícies espectaculars, fora de les principals ciutats, Lleida, Balaguer, Tarragona i Tortosa, són poques les notícies sobre les fortificacions de la frontera musulmana amb els cristians. Aleshores cal recórrer a notícies cristianes, com la conquesta de la frontera o bé a la toponímia, amb tot el risc de treballar amb aquest tipus d'informació per la dificultat en destriar l'origen d'un topònim, la qual cosa fa molt fàcil caure en l'error. En aquesta reconstrucció ens ajudarà l'esmentat treball de Pere Balañà que utilitzem amb tota la precaució possible.

La zona entre els rius Noguera Ribagorçana i Noguera Pallaresa la frontera es trobava situada a la vall d'Ager. Encara que es troben posicions contraposades en la identificació d'un castell anomenat *Ayera*, en les cròniques musulmanes, és clar que es trobava sota domini musulmà i estava habitat per una considerable població cristiana.²⁰ Ja entrat el segle XI aquesta vall fou conquistada pel comte d'Urgell i agregada al seu comtat.

La frontera baixava pel riu Noguera Pallaresa amb els castells de Santa Linya i Llorenç.²¹ Després passava a l'altra banda de riu amb Camarasa i Cubells, que el 1050 passaren a dependre del comte de Barcelona.²² A partir d'aquí comencen els dubtes. Primerament creiem que el castell de Montmagastre havia de ser una fortalesa musulmana, ja que la grafia del topònim durant molt temps fou la de musulmana-llatina *Mamakastrum*,

20. Fité i Llevot, Francesc: *Reculls d'història de la vall d'Ager. I. Període antic i medieval*. Centre d'Estudis de la Vall d'Ager, Ager, 1985, pp. 65-84. Analitza totes les fonts d'informació musulmanes i cristianes. Per l'existència d'una comunitat mossàrab vegeu: Benet i Clarà, Albert: *Una comunitat mossàrab a la vall d'Ager. Estudi antroponímic*, «Butlletí de la Societat d'Onomàstica», XIII, Barcelona, 1983, pp. 3-7. Amb posterioritat hem pogut confirmar i ampliar les nostres hipòtesis inicials.

21. Pita Mercé, Rodrigo: *El distrito de Lérida en la frontera superior musulmana*, «Ilerda», XXXIII, Lleida, 1972, pp. 244-245. Pel cas de Santa Linya no sembla que hi hagi cap referència en les cròniques musulmanes.

22. Bofarull, Próspero de: *Los condes de Barcelona vindicados*, II, Barcelona, 1936, pp. 23-26. Encara que només s'esmenta el castell de Camarasa, pel fet que el de Cubells també passà a dependre del comte de Barcelona, es pot creure que també fou cedit en aquest moment.

encara que posteriorment es llatinitzà totalment amb Montmagastre.²³ A partir d'aquí les posicions són més incertes. Al marge esquerra és trobava una altra posició musulmana situada al poble d'Oliola, que no sembla que hi hagi discussió sobre el seu origen àrab. Riu Segre amunt, és versemblant que arribessin a través del Segre fins a Ollana, que com hem dit, Pere Balaña considera d'origen àrab, històricament és versemblant que hi tinguessin una posició, ja no tan segura és la possibilitat que haguessin arribat fins a Organyà. D'Ollana en avall, Pere Balaña encara hi troba el lloc de Bassella com d'origen àrab, la qual cosa és possible. A partir de Ponts la línia defensiva seguia per l'aiguavés del riu Llobregòs. El primer lloc que coneixem com a possible assentament musulmà no es troba fins al de Sanaüja i després en el de Torà. A partir d'aquí la línia defensiva lògica havia de seguir pel Llobregòs fins a Calaf.

Des de Calaf seguia cap a Veciana, ambdós topònims poden ser d'origen bereber.²⁴ Després la línia defensiva seguia per la vall del riu Anoia. Aquí també concorden plenament els possibles orígens àrabs que proposa Pere Balaña, ja que les poblacions de la comarca de l'Anoia el nom de les quals pot derivar de l'àrab formen un conjunt de posicions estratègiques ideal per formar una barrera defensiva contra les possibles incursions cristianes. Aquesta línia, a més de Calaf i Veciana, estaria formada per Jorba, Sant Martí de Tous, Odena, Carme, Orpí, Orpinell i Masquefa. En l'Alt Penedès s'hi troben dos punts estratègics importants: Mediona i Gelida. El primer té la particularitat de referir-se al nom d'una tribu bereber, els *Banu Madyúna*, que en el nord d'Àfrica tenia una fortalesa amb aquest mateix nom, mentre que els membres d'aquesta tribu que s'establiren a la Península crearen el centre polític a Albarrací.²⁵ És possible que

23. Félix Hernández Jiménez no ho aclareix en el seu treball sobre aquest topònim: *Mumaqsar y Madanis - Monmagastre y Meyá*, «Al-Andalus», VII, Madrid-Granada, 1941, pp. 344-346. Creu que la forma àrabiga deriva de la llatina, però tal com hem dit les primeres cites del topònim apareix com a *Mamakastrum*, la qual cosa confirma un origen en àrab i no al revés i històricament és lògic que ocupessin aquesta posició tan estratègica que domina una gran part del Mig Segre.

24. Vernet, Juan: *De Abd al-Rahman I a Isabel II*, Promociones y Publicaciones Universitarias, Barcelona, 1989, pp. 98 i 105. Agraïxo al doctor Joan Vernet les orientacions sobre l'origen bereber del topònim Calaf.

25. Aquesta afirmació la féu Miquel Barceló en el «Col·loqui Internacional Hug Capet (987-1987)», celebrat a Barcelona del 2 al 5 de juliol de 1987, en una comunicació titulada: *El hisn dels Madyuna (Mediona, Alt Penedès): la qüestió dels assentaments berbers a Catalunya*. L'assentament dels Madyuna a la Península està confirmada per Ibn Khaldoun, el qual afirma que el seu centre s'establí a Albarrací, també informa que un dels seus castells al Magrib portava el nom de

entre Veciana i Masquefa es pugui identificar algun altre topònim d'origen aràbic que pugui ampliar aquesta línia fronterera. Només com a pura intuïció s'hauria de analitzar la possibilitat que el topònim *Esparraguera* (no *Esparreguera*), si té un origen aràbic, ja que existeix una altra població homònima a al-Andalus.²⁶ També que a línia de les serralades de Montserrat, Rubió i Castelltallat hi haguessin hagut posicions musulmanes, però no ho hem pogut confirmar, però de ser certa la proposta de Pere Balaña que Cans de Viladecans pot ser derivat de l'àrab *Qànis* com a nom de persona, aleshores al Bages hi ha dos petits nuclis de població amb aquest nom, un al municipi de Fonollosa, avui amb la forma errònia de Camps, i un altre al municipi de Sant Mateu de Bages, on es conserva la grafia correcta de Cans. Juntament amb el possible origen aràbic del castell de Rajadell com afirma Pere Balaña i els dels noms dels municipis de Callús, Santpedor, Marganell i Súria, la frontera sarraïna s'hauria establert a la mateixa línia del Llobregat amb alguns caps de pont al marge esquerre. Però aquesta possibilitat l'analtzarem més endavant en la part destinada a l'actuació del comte Guifred.

La línia fronterera que passava per l'Anoia i arribava fins a Masquefa, seguia pel riu Llobregat. Un punt important en aquesta zona havia de ser el lloc d'Alcalà, que era el nom que tenia l'actual població de Sant Boi de Llobregat durant el segle XI.²⁷

Possiblement també hi havia una línia defensiva més propera al riu Llobregat, però no es pot confirmar de forma tan clara com a la zona de l'Anoia. Al Baix Llobregat Pere Balaña considera diversos topònims de possible origen aràbic. Aquests són Abrera, que seguiria la línia d'Esparraguera, Castellví de Rosanes que tindria a reraguarda el de Gelida, el ja esmentat de Sant Boi de Llobregat, i seguiria amb Viladecans, Gavà i Castellde-

Mont-Medyuna (*Histoires des berbères et des dynasties musulmanes de l'Afrique septentrionale*, Librairie Orientale, Paris, 1969, vol. I, p. 250). Per tant és versemblant que un assentament d'aquesta tribu prengué el seu nom tal com s'havia produït al Magrib. No és tan clar que les restes de les fortificacions del castell fetes de tàpia siguin restes de l'assentament d'aquesta tribu, car els cristians també construïren parets de tàpia durant molts segles.

26. Un castell d'Esparraguera apareix en: *Una crònica anònima de Abd al-Rahman III al-Nasir*, Madrid-Granada, 1958, p. 136. Actualment hi ha diversos nuclis de població a Andalusia que porten un nom derivat d'Esparraguera, Esparraguera al municipi de Màlaga i Esparragueras al de Medina-Sidonia.

27. Benet i Clarà, Albert: *El procés d'independència de Catalunya (897-989)*, Institut d'Arqueologia, Història i Ciències Naturals, Sallent, 1988, pp. 58-59.

fels i Begues més a l'interior. Nosaltres hi afegim el castell d'Eramprunyà al municipi de Gavà, ja que el seu nom antic era Rodanes, com Castellví de Rodanes.

L'aparició de topònims berebers permet afirmar que, al menys en el sector oriental de la frontera fou encarregada, com era molt habitual, a tribus nord-africanes que foren assentades en llocs estratègics prop de la frontera amb els cristians. La major part d'aquestes posicions no han deixat més notícia que el seu propi nom, la qual cosa fa difícil la seva identificació.

El retrocès de la frontera cristiana

La frontera establerta en el riu Llobregat-Cardener sofrí un esboranc important a causa de la revolta que entre els anys 826-827 protagonitzà Aissó amb ajut de tropes musulmanes. Encara que la revolta resultà un fracàs, les accions dels exèrcits dels revoltats produïren greus devastacions a la Catalunya Central, les quals motivaren que les comarques del Bages, l'Osona, el Ripollès i gran part del Berguedà i del Solsonés quedessin despoblades, o millor dit, desorganitzades, sense un poder polític ni religiós foraster, ni franc ni andalusí. En els llocs més poblats s'organitzaren autogovernos. Un cas ben clar és de la Vall de Lord, com es veurà més endavant.

La recuperació d'aquesta zona trigà temps, ja que una nova revolta protagonitzada per un noble franc, Guillem, fill de Bernat de Septimània, entre els anys 846-850, devastà, també amb ajut de tropes musulmanes, els comtats de Barcelona, Girona i Empúries.²⁸ Encara que en aquest cas no es produí una despoblació total d'aquestes zones, el despoblament dificultà, sens dubte, que es pogués recuperar la zona devastada durant la revolta d'Aissó.

No es pot aclarir fins on aprofitaren les autoritats sarraïnes aquest buit per fer progressar la frontera més a l'interior, a ponent del riu Llobregat. Les notícies, com es veurà, són contradictòries, depenent del valor que calgui donar-els-hi. No obstant sembla que es decanten per un cert progrés, si bé és difícil de determinar fins on s'arribà.

28. Benet i Clarà, Albert: *Ibidem*, pp. 84-92.

Entre els anys 870 i 878 el comte Guifred aplegà sota el seu regiment els comtats fronterers amb els sarraïns, de Cerdanya-Urgell, Girona i Barcelona. A partir d'aquest moment, es fa difícil precisar si fou en la primera o segona data, a petició o amb l'autorització, al menys, del monarca franc, emprengué la repoblació i l'organització del territori despoblat o desorganitzat entre aquests comtats i el riu Llobregat-Cardener. Aquesta antiga línia fronterera ja s'havia recuperat abans de l'any 889, quan el 24 de juny el rei Odó concedí a Sant Pere de Vic, la vall d'Artés i drets a la ciutat de Manresa.²⁹ I en un moment indeterminat el comte Guifred concedí una carta de població als habitats del castell de Cardona.³⁰

No es pot precisar si en arribar a la línia Llobregat-Cardener es produí una aturada de la repoblació. En tot cas és segur que a partir d'aquesta posició hagué de conquerir les posicions que havien aixecat els musulmans a ponent del Llobregat-Cardener, si és que no l'havien portat cap a l'interior del Bages i qui sap si de l'Osona.

El cas és que no està clar si la repoblació s'efectuà després d'una conquesta del territori o bé no hi hagué conquesta perquè el territori estava desguarnit de tropes enemigues. Ramon d'Abadal analitzà les dues informacions on es deia que el comte Guifred havia expulsat els agarens del Ripollès una i de Montserrat l'altra,³¹ que no sabem per què, considera imaginaris aquests agarens, com a pas a la formació de la llegenda del comte Guifred, i dóna més importància a la declaració que el 906 el bisbe Idalguer féu davant del concili de Barcelona.³² A les dues declaracions ja esmentades cal afegir-hi la que l'any 1006 féu el comte Ramon Borrell quan cedí l'alou de Casserres al monestir de Sant Pere de Casserres, que li havia pervingut pels

29. Junyent, Eduard: *Diplomatari de la catedral de Vic. Segles IX-X*, Patronat d'Estudis Ausonencs, Vic, en curs de publicació, doc. 12.

30. Font Rius, José M.ª: *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, CSIC, Barcelona, 1969, doc. 4. Encara que s'ha proposat l'any 880 com la data probable de l'atorgament d'aquesta carta de població, no deixa de ser una pura hipòtesi sense cap base, car no té res a veure la repoblació d'un lloc amb la concessió d'una carta de població, que, com passà sovint, aquesta es concedia amb posterioritat al primer assentament, sempre molt provisional.

31. Abadal i de Vinyals, Ramon d': *Els primers comtes catalans*, Ed. Vicens-Vives, 1961, p. 77.

32. Abadal i de Vinyals, Ramon d': *Ibidem*, p. 75.

seus avantpassats, que l'havien obtingut del poder del sarraïns, lluitant contra ells.³³ Si comprovem les dates i la localització es troba que l'any 977 fou el bisbe Miró (nét del comte Guifred) qui afirmà que el seu avi havia expulsat uns agarens que ocupaven el territori del monestir de Santa Maria de Ripoll, l'any 1006 el comte Ramon Borrell (besnét del comte Guifré), qui afirmà que el lloc del castell de Casserres havia pervingut a la seva família per la conquesta del territori que havien fet als sarraïns, aquesta família només podia ser el comte Guifred i els seus germans. Després fou l'abat-bisbe Oliba (besnét del comte Guifred), qui afirmà que el comte Guifred havia pres als agarens la muntanya de Montserrat. Així doncs, només es tracta de donar més valor a la declaració del bisbe Idalguer, que de fet no exclou una conquesta prèvia del territori, o bé les tres declaracions dels descendents del comte Guifred. Si aquestes tres declaracions poden ser titllades de fantasioses, la del bisbe Idalguer també pot tenir aquesta consideració, a més de ser del tot interessada, únicament hom pot dir que era més propera als fets.

Sembla que hi podria haver alguna confusió entre les zones que només van ser repoblades i les que prèviament s'hagueren de conquerir als sarraïns. Falta, no obstant, determinar a partir d'on començà la reconquesta. Des del Ripollès? De l'Osona? Del Bagès? O bé només a partir del riu Llobregat. Sembla que de moment no hi ha resposta definitiva. Però una anàlisi de la possible o probable toponímia musulmana en la Catalunya Central pot donar algun resultat que pugui decantar la balança cap alguna d'aquestes hipòtesis.

El territori conquistat pel comte Guifred

Per delimitar la zona a partir de la qual el comte Guifred hagué d'expulsar els sarraïns cal dilucidar si aquests aprofitaren l'abandonament del territori de la Catalunya interior que es produí arran de la revolta d'Aissó, o bé restaren parats a les seves posicions a la dreta del Llobregat, i si aquesta línia es trobava en la mateixa línia del Llobregat-Cardener, o bé havien pres posicions més a l'interior i, en aquest cas, fins a on.

33. *Catalunya Romànica II Osona I*, Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, p. 357.

De nou hem d'acudir a la delicada i contradictòria toponímia, i com no, hem d'acudir a les propostes de Pere Balaña. En primer lloc es pot deduir que els sarraïns arribaren a ocupar posicions estratègiques ambdós marges del riu Llobregat-Cardener. Balaña per aquesta zona proposa com a possible origen aràbic les poblacions de: Súria, Callús, Santpedor, Pont de Vilomara, Castellbell i Marganell. D'aquestes identifications discrepem en els casos de Castellbell i del Pont de Vilomara. En el primer cas creiem, que encara que, com diu l'autor, l'antropònim Bellido (el nom antic del lloc era *Castro Bellido*), pot ser tan aràbic com germànic, no creiem que en el cas que aquest castell hagués agafat el nom personal aràbic, el conservés en passar a domini cristià, més quan la tendència és la contrària, que el topònim de castell més nom de persona són sempre germànics; i respecte el segon, a més de no tenir cap importància estratègica, el nom primitiu de *Vila Amara*, es refereix a una villa romana, ja que també s'anomenava *villa antiqua*. Per contra creiem que cal confirmar el origen aràbic de Santpedor, ja que el seu nom primitiu era *Sancti Petri Ori ol Auri*, ja que agafa el nom d'un castell d'aquest nom propietat particular dels comtes de Barcelona que es trobava situat en els límits del terme de la ciutat de Manresa i el de Castellnou de Bages, justament en un grau o portella per on passava el camí vers Castellnou,³⁴ i justament Balaña apunta un possible origen de l'àrab equivalent a «pas, portell», fins i tot encara hi ha una masia propera al lloc anomenada la Portella. No obstant, la forma antiga llatina d'*Ori/Auri* no concorda amb la proposada per l'autor (cal descartar cap vinculació amb l'or), però mantenim el seu possible origen aràbic, ja que d'haver-se ocupat la línia del Llobregat-Cardener, aquest indret era imprescindible per dominar el Pla de Bages. A més, en tractar el nom de Marganell cita com a possible topònim àrab el de Marro, que era el d'un antic castell situat, creiem, en un cim proper a l'actual de Sant Jeroni en la serralada montserratina. Per tant és molt probable que la frontera sarraïna arribés fins al riu Llobregat-Cardener, ocupant posicions ambdós marges, segons la importància estratègica del lloc.

A l'interior del Bages Pere Balaña proposa com a possible origen àrab les poblacions d'Avinyó, Santa Maria d'Oló i Tala-

34. Benet i Clarà, Albert: *El lloc de la mort del comte Guifré*, «Quaderns d'Història Medieval», núm. 11, Barcelona, juny de 1987, pp. 19-22.

manca. Sobre el primer nom no tenim res a dir, únicament que no creiem ni en un possible derivat de vinya ni en un trasllat de la ciutat d'Avinjó del Roine. En canvi el significat d'Oló, que era el nom del terme antic, concorda plenament amb el lloc on es trobava situat el castell, ja que es trobava «dalt, amunt» d'un cim, on s'inicià l'actual població de Santa Maria d'Oló, confirma el possible origen àrab el fet que en la població de Torrafeta, a la Segarra, hi hagi un torrent que tingui el nom d'Oló, ja que es troba en un sector on la toponímia musulmana és molt més abundosa pel fet d'haver estat sota control musulmà fins ben entrat el segle XI. Finalment el significat de Talamanca, que proposa Balaña, compost de «el vessant, coster» i «el camí» s'escau plenament amb la situació de Talamanca, que es troba en un camí i en una carena. El nom d'aquesta població es troba també al centre de la Península, en l'actual població de Talamanca del Jarama.³⁵ Encara que generalment se'l considera llatí, el topònim Mura també podria ser àrab, ja que en el segle X hi havia una fortalesa anomenada Mura, que es trobava prop de Toledo.³⁶ L'establiment d'un assentament musulmà en aquest indret tindria la missió de controlar l'accès de tropes cristianes des del massís de Sant Llorenç de Munt, que era un sector intensament fortificat per costat cristià. Un altre topònim clarament de procedència àrab és el de Mussarra (*Muzarra*), que es documenta a partir de l'any 1012 a la parròquia de Monistrol de Calders,³⁷ aquest topònim encara és viu en l'actualitat en un mas i en una església, encara que no es pugui afirmar que es tracti de cap fortalesa, sí que d'aquest punt es dominava una altra entrada des de Sant Llorenç Savall, en mans cristianes, cap al Bages. Per la localització, aquests hipotètics assentaments musulmans estarien destinats a controlar el pas de la zona nord del comtat de Barcelona cap al Bages. Aquesta línia defensiva no es pot seguir més enllà d'aquest sector. Únicament concordaria amb el lloc de Castellcir, de ser certa la hipòtesi de Pere Balaña.

Si la major part dels topònims de possible origen àrab del Bages poden ser considerats versemblants, en canvi els que Balaña proposa a Osona són de difícil acceptació, fins i tot els

35. Ibn Hayyan: *Crónica del Califa Abdarrahan II an-Nasir entre los años 912 y 942 (al-Mutabis V)*, Instituto Hispano-árabe de Cultura, Madrid, 1981, pp. 193 i 340, on se cita aquesta població de la província de Madrid.

36. Ibn Hayyan: *Ibidem*, p. 213.

37. Arxiu Montserrat, Fons Bages núm. 1.248.

que no considera dubtosos. Els topònims que considera dubtosos són: Balenyà, Lluçà, Malla, Manlleu, Muntanyola, Torelló, Sora i Taradell. Els que no té dubtes són els de: Gurb, Roda de Ter, Voltregà, Sant Sadurní d'Osormort i Santa Maria de Corcó. No gosem determinar quins poden tenir més possibilitats de representar un establiment musulmà i quins no. Únicament afegim que tenim notícies documentals de l'existència l'any 1041 d'un vilar de *Mussarra* al terme de Sant Boi de Lluçanès.³⁸ Per tant no creiem que es pugui rebutjar de pla l'existència d'una ocupació musulmana del Lluçanès i de la Plana de Vic, únicament falta determinar-ne la intensitat.

A la comarca del Ripollès també ens trobem en una situació semblant, Pere Balañà reconeix com a origen àrab els noms dels municipis de Llanars i les Lloses, mentre que el d'Ogassa el considera dubtós. Es fa difícil acceptar uns establiments musulmans en aquesta zona que servissin de control a possibles incursions des dels comtats pirinencs, car aquests tres llocs no formaven cap línia defensiva ni exercien cap control dels passos importants com el coll d'Ares o la collada de Toses, per tant no sembla que es pugui afirmar que els musulmans reocupessin el Ripollès després de la revolta d'Aissó.

La situació a la comarca del Berguedà s'ha diferenciat entre l'Alt Berguedà, de Berga en amunt, i el Baix Berguedà, de Berga fins a Navàs. L'Alt Berguedà degué quedar greument afectat per la revolta d'Aissó, si és que no fou durant l'ocupació sarraïna de Catalunya, per aviat s'anà ocupant per nous repobladors, així l'any 833 es consagrà l'església del castell de Lillet en el lloc antigament anomenat Santa Maria, Sant Pere i Sant Joan, que els habitants del lloc havien restaurat, juntament amb el bisbe Sisebut i el sacerdot del lloc.³⁹ Mentre que dos anys més tard, el 835, l'emperador Lluís el Piadós concedí un precepte a l'abat Carlot de Sant Cerni de Tavèrnoles, posant sota la seva tutela el monestir de Sant Salvador de la Vadella (de l'Abadella, s'hauria d'escriure) construït en el lloc antigament anomenat *villa Tineosi*, en el pagus de Berga, juntament amb els erms que els monjos possessin en conreu, i els vilars de Figuls i *Meliacarius* i altres possessions aprisonades a la Cer-

38. Arxiu Capitular de Vic, calaix 6, núm. 1613.

39. Baraut, Cebrià: *Les actes de consagracions d'esglésies de l'antic bisbat d'Urgell (segles IX-XII)*, Societat Cultural Crgellitana, La Seu d'Urgell, 1986, apèndix 1.

danya i a l'Urgell.⁴⁰ La zona de Borredà vers el 850 fou aprisionada per un llibert d'una tia del compte Guifred,⁴¹ Per tant l'Alt Berguedà, si bé resultà greument afectat per la despoblació, a partir de la segona dècada del segle IX ja es degué emprendre una lenta però continuada repoblació, però sense traspasar al Baix Berguedà.

Per tant deixem de banda els topònims de l'Alt Berguedà que Pere Balañà proposa com d'un possible origen àrab. A la zona del Baix Berguedà els topònims de possible origen àrab són els de: Avià i Olvan, mentre que en el Sagàs no hi posa cap objecció. No hi ha cap obstacle històric que aquests tres topònims fossin sengles establiments musulmans que formessin una petita línia defensiva a banda i banda del Llobregat, encara que molt reduïda. Però si en el Bages les línies defensives havien travessat el Llobregat, semblaria que també ho havien de haver fet al Baix Berguedà.

La comarca del Solsonès cal diferenciar-la en dos sectors, la Vall de Lord per una banda i per l'altra l'altiplà de Solsona i les terres a ponent i a tramuntana de la serra de Torregassa que vessen les seves aigües al riu Llobregós i a la riera Salada. Sobre la Vall de Lord creiem que no existí mai un establiment musulmà en aquest moment, sinó que conservà un poblament cristià autònom de les autoritats carolingies.⁴² Per tant el possible origen àrab de Sant Llorenç de Morunys ha de quedar descartat, a més el topònim Morunys per designar el monestir de Sant Llorenç no apareix fins a partir de la segona meitat del segle XI, gairebé dos segles més tard «hagués deixat de ser domini musulmà», a més, tota la recerca feta per Manuel Riu no concorda amb el significat àrab de Morunys («el lloc) ple de boscos».⁴³ Els topònims de la zona de l'altiplà del Solsonès que Pere Balañà proposa com d'origen àrab són els de: Lladurs, Llobera, Navés, Odèn i Olius, encara que pocs, des d'aquests punts es controlaven els accessos al altiplà del Solsonès des de la Vall de Lord i el del riu Segre a partir del coll de Cambrils. Aquestes posicions connectaven amb les del riu Llobregós a tra-

40. Abadal i de Vinyals, Ramon d': *Els diplomes carolingis a Catalunya*, 1a. part, IEC, Genèva, 1926-1950, pp. 245-248.

41. Abadal i de Vinyals, Ramon d': *El temps i el regiment del comte Guifred el Pilós*, Ed. AUSA, Sabadell, 1989, pp. 125-127.

42. *Catalunya Romànica. XIII Solsonès, la Vall d'Aran*, Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1987, pp. 26-30.

43. Riu, Manuel: *Un topònim enigmàtic: Marunys*, «Butlletí interior de la Societat d'Onomàstica», XXV, Barcelona, setembre de 1986, pp. 1-43.

vés de Llobera, ja en les terres les seves aigües de les quals vessen cap al dit riu. Per tant, el nom d'aquestes poblacions poden tenir un origen en un establiment musulmà del segle IX, històricament no hi ha cap impediment perquè sigui així, ja que completaria la creació d'una frontera en els marges del riu Llobregat-Cardener, del tot lògica des d'una postura defensiva.

Per tant, si es considera que a partir de la conquesta de Barcelona l'any 801 i el fracàs de l'expansió cap a ponent, la frontera cristiano-musulmana quedà establerta en la línia Llobregat-Cardener, la revolta d'Aissó i les devastacions posteriors permeten als musulmans traslladar la línia defensiva fins al Llobregat, a més de prendre posicions a l'interior del Bages i del Baix Berguedà, tot sobrepassant el marge dret del riu. En el cas del Bages sembla clar que crearen un control defensiu entorn del massís de Sant Llorenç de Munt per evitar incursions a partir del comtat de Barcelona. Per les altres zones no podem afirmar si es realitzaren establiments més a l'interior, com al Moianès, Osona o al Ripollès, o bé es deixaren com a terra de ningú, encara que hi visquessin pobladors cristians al marge de qualsevol autoritat. En canvi la situació que hem descrit del Solsonès, amb una població cristiana autònoma a la Vall de Lord, no podem dilucidar si era anterior o posterior a la revolta d'Aisó, però ens decantem cap a una situació anterior.

L'àmbit territorial de la repoblació del comte Guifred

Ramon d'Abadal estudià l'obra repobladora del comte Guifred amb molta cura i delimità l'àmbit territorial de la zona del comtat d'Osona amb molta precisió.⁴⁴ Únicament discrepem en algun aspecte, com el del poblament residual, car creiem que el territori que «repoblà», tenia alguns sectors que es troaven relativament poblats, però sense estar sotmesos a cap autoritat, ni sarraina ni franca, com el cas ja esmentat de la Vall de Lord, on es nota una organització civil i eclesiàstica anterior a l'acció del comte i del bisbe d'Urgell. El fet que Ramon d'Abadal considerés vàlida l'acta de consagració de la Seu d'Urgell de l'any 939, i no com a un document apòcrif o inventat, com és

44. Abadal i de Vinyals, Ramon d': *La reconquesta d'una regió interior de Catalunya: la Plana de Vic (717-886)*, a *Dels visigots als catalans*, Ed. 62, Barcelona, 1974², vol. 1, pp. 309-321 i a *Els primers comtes catalans*, Ed. Vicens Vives, Barcelona, 1965, pp. 73-114. En aquest darrer estudi ja inclou les terres del Bages.

la tendència actual,⁴⁵ motivà que a la Vall de Lord l'acció repobladora resultés molt embolicada, amb repobladors que pujaven i baixaven contínuament, quan en la realitat no se'n van moure mai. A la zona de l'Osona també hem notat que la població residual havia de tenir una certa importància, encara que no tant com a la Vall de Lord.⁴⁶

En el seu estudi Ramon d'Abadal tancà l'expansió territorial del comte Guifred a la línia de Montserrat-Cardona tot dient: «El que és clar és que Montserrat constituïa en l'operació de Guifred, l'altre pern, amb Cardona, de la porta que cap occident quedava oberta a una futura expansió».⁴⁷ No obstant l'obra repobladora del comte Guifred anà molt més enllà de la línia de Montserrat-Cardona, amb la qual es tornava, més o menys, a la situació de temps de la conquesta de Barcelona per Lluís el Piadós.

A partir d'un estudi dedicat al poc conegut comtat de Manresa, ens vam adonar que l'actuació del comte Guifred en aquest comtat havia anat molt més enllà de la serralada montserratina. El punt més avançat l'establiren a la serra de Miralles, en el castell de Queralt, en la divisòria de les aigües del riu Anoia i del Gaià.⁴⁸ Recentment vam centrar la nostra atenció a la repoblació del comtat de Barcelona i vam comprovar com el comte Guifred hi havia actuat amb molta intensitat i havia fet avançar la frontera d'aquest comtat vers ponent, prenent terres als sarraïns que les ocupaven. Creiem que la frontera quedà establerta a ponent del castell d'Olèrdola, possiblement en la carena de ponent del riu Foix-riera de Marmellar, des d'on la línia defensiva seguiria per les serres d'Ancosa i de Brufaganya fins a la serra de Miralles, enllaçant així, amb el comtat de Manresa en el castell de Queralt.⁴⁹

Aquest progrés de la frontera obeïa més a raons estratègiques i conjunturals que no pas a una pressió demogràfica, ja que la zona a ponent del riu Llobregat trigà més d'un segle a repoblar-se totalment.

L'expansió de la frontera del comtat d'Urgell durant el re-

45. Vegeu la nota núm. 12.

46. *Catalunya Romànica II Osona I*, pp. 30-31.

47. Abadal i de Vinyals, Ramon d': *Els primers comtes catalans*, p. 84.

48. Benet i Clarà, Albert: *L'expansió del comtat de Manresa*, Ed. Dalmau, Barcelona, 1982, pp. 12-13 i 34-39.

49. Benet i Clarà, Albert: *El procés d'independència de Catalunya*, Institut d'Arqueologia, Història i Ciències Naturals, Sallent, 1988, pp. 58-64.

giment del comte Guifred encara no ha estat estudiada amb atenció. En el Solsonès sembla clar que la línia fronterera s'establí a la divisòria de les aigües del riu Corb i del Llobregós, amb els castells de Sanaüja i Torà al marge dret i el d'Oliola a l'esquerra. Aquest castell sembla que fou conquistat i saquejat pels musulmans l'any 909-950.⁵⁰ En canvi a la vall del riu Segre falta determinar si el comte Guifred, començant la repoblació des d'Oliana, si arribà fins a Ponts, en l'aiguabarreig del Llobregós i el Segre, o bé prosseguí més avall.⁵¹

Sembla segur que de Ponts avall la línia fronterera quedà establert pel riu Segre, ja que, a més de la possible ocupació cristiana d'Oliola, l'any 926 ja es tenen notícies que els castells de Montmagastre (*Mamakastro*) i Rialb es trobaven en mans cristianes, on hi tenien terres un vescomte *Gescafredo* i el comte *Sengefredo*.⁵² Segurament que s'establí dos caps de pont en el marge esquerre del riu Segre, un a Artesa de Segre i un altre a Rubió ja que quan el comte Ramon Borrell reconquistà aquesta zona ocupada per les tropes d'Abd al-Malik els castells de Montgagastre, Malagastre, Alós, Artesa i Rubió passaren al seu poder. Per tant el comte Guifred hagué d'expulsar els sarraïns des d'Oliana fins a Artesa, Rubió i Alós, mentre que des de Ponts la línia defensiva deuria seguir pel marge esquerre de la vall del riu Llobregós.

Per tant al final del govern del comte Guifred la línia defensiva dels seus comtats fronterers començava en la carena ponentina del riu Foix i seguia per la riera de Marmellar, i per les serres d'Ancosa i de Brufaganya arribava a la serra de Miralles. D'aquí anava al coll de la Panadella i seguia fins a Calaf. Després pel marge esquerre de la vall del riu Llobregós arribava a la confluència amb el riu Segre a Ponts, i per la vall del Segre arribava fins a l'aiguabarreig amb el Noguera Pallaresa.

50. Millàs i Vallicrosa, Josep Maria: *Els textos d'historiadors musulmans referents a la Catalunya carolíngia*, «Quaderns d'Estudis», XIV, Barcelona, 1922, p. 154. Tenim dubtes sobre la identificació d'aquest topònim ja que la ubicació de les poblacions saquejades durant l'expedició és molt dispersa.

51. Abadal i de Vinyals, Ramon d': *El temps i regiment del comte Guifred el Pilós*, p. 139. L'autor creu, sense proves convinents, que Santa Maria de Gualter o de Ponts fou donada pel comte Guifred, encara que només consta en un document factici de finals de segle x, però no hi ha cap prova que avali el contrari.

52. Baraut, Cebrià: *Diplomatari el monestir de Sant Climent de Codinet*, «Subsidia Monastica», 9, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1982, apèndix 18. El comte *Sengefredo* ha de ser el comte Sunifred, que era qui per aquestes dates governava el comtat d'Urgell.

LA REPOBLACIÓ DELS FILLS DEL COMTE GUIFRED

Sovint la manca d'unes fonts d'informació clares impedeixen que es pugui conèixer fins on realment arribà la repoblació del comte Guifred i on començà la dels seus fills, ja que no disposem de notícies d'annals que concretin qui ocupà unes posicions determinades, ni la documentació, sempre molt posterior, no és gens explícita sobre aquest particular. A més, una especial atenció de la historiografia a l'obra del comte Guifred, ha deixat a les fosques l'esforç que feren alguns dels seus descendents, concretament el comte Sunyer.

La repoblació del comte Sunyer

La crisi subsegüent a la tràgica mort del comte Guifred i el curt govern del seu fill hereu, el comte Guifred Borrell (897-911), fa que no creguem que aquest comte tingués cap activitat en l'eixamplament de les fronteres ponentines dels seus comtats de Barcelona i de Manresa, que a la seva mort passaren al seu germà Sunyer.

Amb el comte Sunyer la situació s'estabilitzà i després d'un temps d'espera, i en una data anterior a l'any 936, deduïm que el comte Sunyer portà la frontera del riu Foix fins a les serres d'Albinyana i de Montmell.⁵³

Una notícia de procedència musulmana permet concretar un important progrés de la frontera amb la conquesta de la ciutat de Tarragona pel comte Sunyer l'any 330 de l'Hègira (26 de setembre del 941 al 14 de setembre del 942).⁵⁴ És probable que aquesta agosarada acció militar, la més important des de la conquesta de la ciutat de Barcelona l'any 801, fos deguda a una confluència de situacions favorables al comte Sunyer. Per la part musulmana s'atribueix a la derrota que sofrí el califa Abd al-Rahman III a Alhandega, la qual creà una greu crisi a al-Andalus. Per una altra banda també hi contribuí el fet que a la Cerdanya, l'any 942, s'aplegaren nombroses tropes ultrapirinenques que perseguien un exèrcit hongarès que havia entrat a Catalunya pel coll d'Ares, després d'haver devastat la major part de les terres que havien travessat entre el seu lloc d'origen i els

53. Benet i Clarà, Albert: *El procés d'independència de Catalunya*, pp. 64-66.

54. Benet i Clarà, Albert: *Ibidem*, pp. 47-55 i 66-67.

Pirineus. Un cop en terres catalanes devastaren part dels comtats de Besalú, Girona, Barcelona, Manresa, Urgell, fins que a la Cerdanya, concretament a Balltarga, es produí una batalla entre ambdós exèrcits, amb resultat victoriós per les forces catalanes i ultrapirinenques. El comte Sunyer, que sens dubte degué participar, almenys hi morí el seu fill Ermengol, sabé canalitzar l'eufòria dels combatents per atacar i conquerir la ciutat de Tarragona i els castells del seu entorn.⁵⁵

Així, d'un sol cop, la frontera es traslladà de les serres d'Albinyana, Montmell, Ancosa, Brufaganya i Miralles fins al marge esquerre del riu Francolí, des del seu naixement al mar, així el llió del riu passà a ser el límit ponentí de la frontera del comtat de Barcelona, amb la incorporació d'una gran part del Camp de Tarragona i la major part de la Conca de Barberà.

Mentre que, en el comtat d'Urgell, considerem que el comte Sunifred degué consolidar els progressos que havia fet el seu pare, ja no podem destriar els que pogué fer ell i els del seu progenitor.

Malgrat els esforços que féu el califa Abd al-Rahman III, aquest no aconseguí recuperar el domini de la ciutat de Tarragona. Fou el seu fill al-Hakem II, qui després d'enviar una expedició armada contra la ciutat de Barcelona, aconseguí que l'any 966 uns ambaixadors dels comtes Borrell i Miró, «reis de Barcelona i Tarragona», demanessin la pau, la qual els fou concedida amb la condició que derruïssin les fortaleses de la frontera. Com que aquesta és la darrera vegada que els comtes de Barcelona són anomenats reis de Tarragona pels cronistes musulmans, sembla clar que els castells que es derruïren foren els dels voltans de Tarragona al mateix temps que s'abandonava la ciutat, sempre molt difícil de defensar sense un bon poblament.⁵⁶

Es fa difícil concretar fins on retrocedí la frontera arran de l'abandonament de la ciutat de Tarragona, sembla que per la zona costanera es replegà fins a la línia del riu Gaià, mentre que a l'interior, coincidint més o menys amb la comarca de l'Alt Camp, aquí el poblament es mantingué, més o menys precari.

La resta de la frontera no sembla que sofrís cap retrocés

55. Benet i Clarà, Albert: *Ibidem*, pp. 50-63. Aquesta incursió d'hongaresos l'hem estudiada en dos articles titulats: *La incursió d'hongaresos a Catalunya l'any 942*, «Quaderns d'Estudis Medievals», 1, Barcelona, 1980-1982, pp. 568-574, i *La batalla de Balltarga. Epíleg de la incursió d'hongaresos a Catalunya l'any 942*, «Quaderns d'Estudis Medievals», 1, Barcelona, 1980-1982, pp. 639-640.

56. Benet i Clarà, Albert: *Ibidem*, pp. 72-74.

substancial, ja que aquesta situació es mantingué inalterable durant la resta de segle, amb algun retrocés a causa de les devastacions d'al-Mansur i del seu fill Abd al-Malik.

LA REPOBLACIÓ AL PALLARS

La repoblació de les valls de Noguera Pallaresa i del Noguera Ribagorçana és molt més difícil de concretar. Pel que fa a la vall del Noguera Pallaresa només es pot afirmar que al llarg del segle x s'avançava en direcció al pas de Terradets. Per les notícies documentals semblaria que aquest progrés es produí durant la segona meitat de segle x, ja que el 969 es documenten els castells de Gurb i Mur i el 996 el de Lliminiana.⁵⁷

Per la vall del Noguera Ribagorçana únicament es té constància de l'existència del castell de Montanyana l'any 987.⁵⁸ Encara que aquest progrés sigui insignificant, s'ha de considerar que els musulmans dominaven el congost de Mont-rebei i era molt arriscat apropar-s'hi massa.

LES INCURSIONS DELS AMIRIDES

La frontera amb el sarraïns, després de l'abandonament de la ciutat de Tarragona i el seu entorn restà inalterable gràcies a les bones relacions amb el califa Al-Hakem II, que, un cop haver obtingut el despoblament de Tarragona, s'avingué a una política de bones relacions amb el comte Borrell, que de fet no tenia necessitat de portar a terme una política bel·licista ja que no li calia ampliar les fronteres, ja que les terres a ponent del Llobregat-Cardener es trobaven encara amb falta de pobladors. Aquesta política pacifista s'acabà tot seguit de la mort del califa i de l'aparició d'al-Mansur en la direcció dels afers polítics del califat, fins i tot abans que fos nomenat hagib. Així al-Mansur féu cinc incursions contra el comtats catalans en els anys 978, 982, 984, 985 i 199, i no únicament la del 985 contra la ciutat de Barcelona. El seu fill Abd al-Malik també en féu dues o

57. Abadal i de Vinyals, Ramon d': *Els comtats de Pallars i Ribagorça*, IEC, Barcelona, 1955, apèndixs 204, 207 i 297.

58. Abadal i de Vinyals, Ramon d': *Ibidem*, apèndix 301.

tres, els anys 1003, el 1006 i el 1007. El resultat d'aquestes incursions fou la devastació de gran part de les zones frontereres. La Conca de Barberà, l'Alt Camp i el Penedès en la del 978. El Vallès, la Selva i el Gironès en la del 982. En les del 984 i 985 el Pla de Barcelona, i en aquesta darrera la mateixa ciutat. En la del 999 la zona afectada anava del Pallars al Bages, amb la ciutat de Manresa arrasada fins als fonaments. Després el seu fill Abd al-Malik l'any 1003 arrasà la frontera des de la Noguera fins al Pla de Barcelona. I la Ribagorça fou atacada l'any 1006. Mentre que la del 1007, si és que no fou una continuació de l'anterior, sembla que fou un fracàs davant del castell de Torà.

La ruta habitual, excepte la incursió del 978, era la de resseguir la frontera de forma semblant que ho féu Abd al-Malik, començant al riu Segre i seguint pel Llobregòs fins atènyer la zona de Calaf i d'allí cap a la Conca d'Òdena, seguint la vall del riu Anoia, i travessant la collada dels Brucs penetraven a la conca del riu Llobregat fins a Martorell, o bé podien seguir per la vall del riu Anoia i, segurament, que des de Martorell s'endinsava cap a Terrassa i travessant el Vallès penetraven a Barcelona per la banda de Montcada, ja que no sembla que en aquells moments gosessin travessar el Llobregat més avall de Martorell.

La intensitat de les devastacions fou molt important així com el nombre de captius, xifres que sovint semblen exagerades, per la incursió del 985 amb la conquesta de la ciutat de Barcelona, una font cita 70.000 captius, per la del 1003 la xifra és més versemblant ja que es redueix a 5.570, mentre que en aquesta expedició se sap que es conquistaren sis castells i se'n derruïren trenta-cinc que es trobaren abandonats.⁵⁹ Malgrat tot, el retrocés de les fronteres fou molt reduït. Només s'ha pogut determinar la pèrdua de dos territoris, per una banda es constata un abandonament de la zona de Calaf, però no fou ocupada pels musulmans, i un cop passades les incursions s'hagué de repoblar de nou, i per l'altra la zona a l'entorn del castell de Montmagastre fou ocupada pels musulmans i hi establiren una població permanent, ja que de forma premeditada, quan fou conquistada en la incursió del 1003, per ordres expresses d'Abd al-Malik, els atacants evitaren que es destruïssin les cases de la població, i un cop conquistat el castell i reduïda del tot la resistència del darrers defensors, s'oferí als combatents vivenda, ter-

59. Benet i Clarà, Albert: *El procés d'independència de Catalunya (897-989)*, Institut d'Arqueologia, Història i Ciències Naturals, Sallent, 1988, pp. 93-133.

res i un sou per a qui volgués quedar-s'hi a viure.⁶⁰ A diferència de la zona de Calaf, que només calgué repoblar-la, aquí s'hagué de conquerir el castell de Montmagastre, sense que poguem saber si en el de Meià, que també fou ocupat pels soldats d'Abd al-Malik, s'hi establí una població musulmana com a Montmagastre, que degué controlar tota la zona. Amb tot l'ocupació no perdurà gaire, ja que abans de l'any 1010 ja havia estat recuperat pel comte Ramon Borrell, tal com es desprèn del testament sacramental d'Adalbert, fill del vescomte Guitard de Barcelona, que segons la declaració que feren els testimonis el 28 de novembre del 1010, moment de jurament de les seves darreres voluntats, aquests afirmaren que un cop havia fet el testament anà a Montmagastre (*perrexit ad Mamakastrum*) i quan en tornà encara visqué bastants dies, i anà a l'expedició pública amb el senyor Ramon, comte, a Còrdova i morí en la segona batalla.⁶¹ Aquesta expedició a Montmagastre segurament fou la conseqüència, si és que no fou la continuació de la batalla de Torà, en la qual l'exèrcit d'Abd al-Malik fou derrotat l'any 1006 o el 1007 davant d'aquesta fortalesa per les forces dels comtes de Barcelona, Besalú, Cerdanya i Urgell. El resultat fou la recuperació de tot el marge dret del riu Segre amb els castells de Malagastre i Alós, a més del de Montmagastre, i els dos caps de pont en el marge dret, els d'Artesa de Segre i Rubió. La participació del comte Ramon Borrell de Barcelona degué ser important, segurament dirigí l'expedició, ja que els dits castells quedaren sota el seu domini, mentre que el comte d'Urgell els rebia en feu del comte barceloní. Aquesta situació es comprova en un conveni fet entre el comte Berenguer Ramon I de Barcelona i Ermengol II d'Urgell en una data compresa entre els anys 1018 i 1026.⁶² Així es tornava a la frontera anterior a l'expedició d'Abd al-Malik de l'any 1003.

Aquesta línia fronterera quedà més o menys estable fins a la segona dècada del segle XI, poc abans de la desintegració definitiva del califat de Còrdova. I si bé els regnes de tàifes que sorgiren tenien menys força que l'antic califat, el fet de ser més propers motivà que exercissin una pressió tan o més forta que

60. Dozy, Reinhart P.: *Historie des musulmans d'Espagne*, III, Leiden, 1932, apèndix I, pp. 189-190.

61. Rius, José: *Cartulario de «Sant Cugat» del Vallés*, II, CSIC, Barcelona, 1946, doc. 431.

62. Miquel, Francisco: *Liber Feudorum Maior*, I, CSIC, Barcelona, 1945, doc. 157.

èpoques anteriors, la qual cosa motivà que la frontera del comtat de Barcelona retrocedís considerablement, però les dels comtes de Manresa, Berga i Urgell progressaren notablement, mitjançant pactes o bé lluitant quan aquests no eren possibles. L'arribada dels almoràvits a les nostres terres frenà l'expansió i fins i tot féu retrocedir de la frontera cristiana, que no es reféu fins a la gran expansió de mitjan de segle XII amb la conquesta de les ciutats de Tortosa i Lleida.